

پژوهشکده‌ی آمار

شناسایی خلاءهای روش‌شناختی و داده‌ای شاخص‌های سالمندی در ایران

مجری

محمد شیری

همکاران

اشکان شباک

مریم میرزایی

طاهره آقایی

مجید کوششی (مشاور)

گروه پژوهشی پردازش داده‌ها و اطلاع‌رسانی

بهار ۱۴۰۲

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

کد شناسه: RP-0205

عنوان: شناسایی خلاءهای روش شناختی و داده‌ای شاخص‌های سالمندی در ایران

مجری: محمد شیری

همکاران: اشکان شباک، مریم میرزایی، طاهره آقایی

مشاور: مجید کوشی

گروه پژوهشی: پردازش داده‌ها و اطلاع‌رسانی

تاریخ انتشار: بهار ۱۴۰۲

نوبت انتشار: اول

طراح جلد: ساناز مهندسی

صفحه‌آرا: طاهره امینی

❖ حق مالکیت معنوی این طرح پژوهشی متعلق به پژوهشکده‌ی آمار است و نقل مطالب فقط با ذکر مأخذ مجاز است.

تهران، خیابان دکتر فاطمی، خیابان باباطاهر، خیابان سرتیپ فکوری،

شماره‌ی ۱۴۵

۰۲۱ ۸۸۶۳۰۴۴۰ -۳

www.srtc.ac.ir

پیش‌گفتار

در کنار اهمیت مطالعه تحولات مؤلفه‌های پویایی جمعیت و تأثیر آن بر متغیرهای سطح کلان اقتصادی و اجتماعی، تمرکز بر نقش تعیین‌کننده تحولات ساختار سنی در بسترگذار ساختار سنی از اهمیت دوچندانی برخوردار است چراکه کانون تأثیر تحولات جمعیتی بر پیامدهای اقتصادی و اجتماعی را بایستی در تحولات ساختار سنی جستجو کرد. اهمیت مطالعه ساختار سنی علاوه بر مشخص نمودن فرصت‌ها و چالش‌های تحولات ساختار سنی، این امکان را برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران فراهم می‌سازد تا مدیریت کارآمد و منسجمی را در مواجهه با چالش‌های تحولات ساختار سنی و بهره‌برداری کافی و وافی از مزیت‌های تحولات ساختار سنی (سود جمعیتی) به کار گیرند. سالمندی جمعیت یکی از مهم‌ترین پیامدهای گذار ساختار سنی است. به عبارتی، با گذار جمعیت نسل بیش‌زایی موالید به سنین سالمندی (بالای ۶۵ سال) سهم جمعیت سالخورده کشور به‌طور قابل‌توجهی افزایش می‌یابد که از آن تحت عنوان سالمندی جمعیت یاد می‌شود. افزایش سهم جمعیت سالخورده و سالمندی جمعیت به‌طور کلی پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی در پی دارد که مواجهه با آن مستلزم شناخت مسائل روش‌شناختی و داده و اطلاعات سالمندی است.

در این پژوهش سعی بر این بوده است که به مسائل داده‌ای و اطلاعات سالمندی پرداخته شود. به منظور نیل به این هدف و به منظور ساختارمند کردن بررسی روش‌شناختی این موضوع، در ابتدا با استفاده از روش‌های علمی حوزه‌های مطالعاتی سالمندی استخراج شده است و در ادامه، مباحث روش‌شناختی و منابع داده‌ای سالمندی با تکیه بر منابع اطلاعات و آمار کشور مورد مطالعه قرار گرفته است. این پژوهش توسط آقای محمد شیرینی به‌عنوان مجری و با مشاوره آقای دکتر کوششی و همکاری آقای دکتر اشکان شباک و خانم‌ها مریم میرزایی و طاهره آقایی انجام شده است که از تلاش آن‌ها تشکر و قدردانی می‌شود.

فهرست مطالب

کلیات	۱
۱-۱- مقدمه	۱
۲-۱- طرح مسئله	۲
۳-۱- اهمیت و ضرورت موضوع پژوهش	۳
۴-۱- اهداف تفصیلی طرح	۳
۵-۱- روش تحقیق	۴
روش‌شناسی شاخص‌های سالمندی	۷
۱-۲- مقدمه	۷
منابع داده‌ای مطالعات سالمندی در ایران	۳۷
امکان‌سنجی داده‌های ثبتی و اداری	۴۵
۱-۴- مقدمه	۴۵
۲-۴- امکان‌سنجی اطلاعات ثبتی سالمندی	۴۵
۳-۴- اطلاعات ثبتی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی	۴۹
۴-۴- اطلاعات ثبتی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی	۵۷
نتیجه‌گیری و پیشنهادات	۶۱
۱-۵- مقدمه	۶۱
مرجع‌ها	۶۵

فهرست جدول‌ها

- جدول ۱-۲-۱- شاخص درصد سالمندی..... ۸
- جدول ۲-۲-۲- شاخص نسبت حمایت بالقوه..... ۸
- جدول ۳-۲-۳- شاخص نسبت حمایت والدین..... ۹
- جدول ۴-۲-۴- شاخص ضریب سالمندی..... ۹
- جدول ۵-۲-۵- شاخص نسبت جنسی سالمندی..... ۱۰
- جدول ۶-۲-۶- شاخص میزان رشد سالانه جمعیت سالخورده..... ۱۰
- جدول ۷-۲-۷- شاخص نسبت وابستگی..... ۱۱
- جدول ۸-۲-۸- شاخص سالمندان هرگز ازدواج نکرده (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی)..... ۱۱
- جدول ۹-۲-۹- شاخص درصد سالمندان بی‌همسر بر اثر فوت همسر (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی)..... ۱۲
- جدول ۱۰-۲-۱۰- شاخص سالمندان بی‌همسر بر اثر طلاق (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی)..... ۱۲
- جدول ۱۱-۲-۱۱- درصد شاخص سالمندان دارای همسر (به تفکیک جنس و سطح تحصیلات)..... ۱۳
- جدول ۱۲-۲-۱۲- شاخص درصد سالمندان هرگز ازدواج نکرده (به تفکیک جنس و سطح تحصیلات)..... ۱۳
- جدول ۱۳-۲-۱۳- شاخص درصد سالمندان بی‌همسر بر اثر فوت همسر (به تفکیک جنس و سطح تحصیلات)..... ۱۴
- جدول ۱۴-۲-۱۴- شاخص درصد سالمندان بی‌همسر بر اثر طلاق (به تفکیک جنس و سطح تحصیلات)..... ۱۴
- جدول ۱۵-۲-۱۵- شاخص درصد سالمندان که تنها زندگی می‌کنند (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی)..... ۱۵
- جدول ۱۶-۲-۱۶- شاخص درصد سالمندانی که با همسر زندگی می‌کنند (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی)..... ۱۵
- جدول ۱۷-۲-۱۷- شاخص درصد سالمندانی که با فرزند/ فرزندخوانده/ نوه زندگی می‌کنند (به تفکیک جنس و گروه سنی)..... ۱۶
- جدول ۱۸-۲-۱۸- شاخص درصد سالمندانی که با خویشاوندان و غیرخویشاوندان زندگی می‌کنند (به تفکیک جنس و گروه سنی)..... ۱۶
- جدول ۱۹-۲-۱۹- شاخص میزان مهاجرت سالمندان (به تفکیک جنس و گروه سنی، مهاجرت داخلی و خارجی)..... ۱۷
- جدول ۲۰-۲-۲۰- شاخص نسبت اشتغال سالمندان (به تفکیک جنس و گروه سنی)..... ۱۷
- جدول ۲۱-۲-۲۱- شاخص درصد سالمندان با والدین زنده (به تفکیک جنس، گروه‌های سنی و سطح تحصیلات)..... ۱۸
- جدول ۲۲-۲-۲۲- شاخص نسبت دفعات دیدار با والدین (به تفکیک وضعیت سلامتی والدین)..... ۱۸
- جدول ۲۳-۲-۲۳- شاخص درصد سالمندان که به فرزندان خود کمک مالی می‌کنند (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی)..... ۱۹
- جدول ۲۴-۲-۲۴- شاخص درصد سالمندانی که از نوه‌ها مراقبت می‌کنند (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی)..... ۱۹
- جدول ۲۵-۲-۲۵- شاخص درصد سالمندان برخوردار از کمک‌های فرزندان (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی سالمندان و کمک‌های مالی و غیر مالی)..... ۲۰

- جدول ۲-۲۶- شاخص درصد سالمندان برخوردار از کمک‌های بستگان (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی سالمندان و کمک‌های مالی و غیر مالی)..... ۲۰
- جدول ۲-۲۷- شاخص درصد سالمندان که به بستگان کمک می‌کنند (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی سالمندان و نوع کمک)..... ۲۱
- جدول ۲-۲۸- شاخص میزان فعالیت فیزیکی سالمندان (به تفکیک جنس، گروه‌های سنی، نوع فعالیت فیزیکی شدید و متوسط)..... ۲۱
- جدول ۲-۲۹- شاخص درصد سالمندان مشارکت‌کننده در فعالیت‌های اجتماعی و میزان مشارکت سالمندان در فعالیت‌های اجتماعی (به تفکیک جنس، گروه‌های سنی و نوع فعالیت‌های اجتماعی)..... ۲۲
- جدول ۲-۳۰- شاخص متوسط نمره کیفیت زندگی سالمندان (به تفکیک گروه‌های سنی و جنس)..... ۲۲
- جدول ۲-۳۱- شاخص متوسط نمره سلامت روان سالمندان (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی)..... ۲۳
- جدول ۲-۳۲- شاخص متوسط نمره اهمیت مذهب در زندگی سالمندان (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی)..... ۲۳
- جدول ۲-۳۳- شاخص میزان مشارکت سیاسی (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی و سطح تحصیلات)..... ۲۴
- جدول ۲-۳۴- شاخص درصد سالمندان که خودشان رانندگی می‌کنند (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی)..... ۲۴
- جدول ۲-۳۵- شاخص درصد سالمندان که از وسایل حمل و نقل عمومی استفاده می‌کنند (به تفکیک جنس، گروه‌های سنی)..... ۲۵
- جدول ۲-۳۶- شاخص درصد سالمندان که به پزشک مراجعه کرده‌اند (به تفکیک جنس، گروه‌های سنی و نوع مشکلات جسمانی)..... ۲۵
- جدول ۲-۳۷- شاخص میزان سلامت خودادراک شده سالمندان (به تفکیک جنس، گروه‌های سنی)..... ۲۶
- جدول ۲-۳۸- شاخص درصد سالمندان با احساس نیاز به بهره‌مندی از خدمات سلامت (به تفکیک جنس، گروه‌های سنی و نوع خدمات سلامت)..... ۲۶
- جدول ۲-۳۹- شاخص درصد شیوع ناتوانی در سالمندان (به تفکیک جنس، و گروه‌های سنی)..... ۲۷
- جدول ۲-۴۰- شاخص میزان پرداخت از جیب سالمندان برای بهره‌مندی از خدمات سلامت سالمندان با احساس نیاز به بهره‌مندی از خدمات سلامت (به تفکیک جنس، گروه‌های سنی و نوع خدمات سلامت)..... ۲۷
- جدول ۲-۴۱- شاخص درصد سالمندان استفاده‌کننده از دخانیات (به تفکیک جنس، گروه‌های سنی)..... ۲۸
- جدول ۲-۴۲- شاخص درصد سالمندان با تجربه مشکلات جسمی و حرکتی در انجام فعالیت‌های روزمره (به تفکیک جنس، گروه‌های سنی، نوع فعالیت روزمره)..... ۲۸
- جدول ۲-۴۳- شاخص میزان مواجهه سالمندان با مشکل تداوم مکالمه بین فردی (به تفکیک سن و جنس)..... ۲۹
- جدول ۲-۴۴- شاخص درصد سالمندان که تجربه حادثه سقوط یا زمین خوردن را داشته‌اند (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی)..... ۲۹
- جدول ۲-۴۵- شاخص درصد سالمندان بهره‌مند از واکسیناسیون آنفولانزا (به تفکیک جنس، گروه‌های سنی)..... ۳۰
- جدول ۲-۴۶- شاخص درصد سالمندان بهره‌مند از برنامه‌های غربالگری (به تفکیک جنس، گروه‌های سنی، مناطق جغرافیایی)..... ۳۰
- جدول ۲-۴۷- شاخص درصد سالمندانی که ترس زمین خوردن را دارند (به تفکیک جنس، گروه‌های سنی)..... ۳۱
- جدول ۲-۴۸- شاخص شیوع اختلال در خواب سالمندان (به تفکیک جنس، گروه‌های سنی و سلامت روان)..... ۳۱
- جدول ۲-۴۹- شاخص متوسط نمره عملکرد شناختی سالمندان (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی)..... ۳۲
- جدول ۲-۵۰- شاخص وضعیت فعالیت اقتصادی سالمندان (به تفکیک و جنس)..... ۳۲
- جدول ۲-۵۱- شاخص وضعیت شغلی سالمندان (به تفکیک و جنس)..... ۳۳

- جدول ۲-۵۲- شاخص متوسط نمره میزان رضایت شغلی (به تفکیک و جنس)..... ۳۳
- جدول ۲-۵۳- شاخص متوسط ساعات اشتغال در مشاغل مزد و حقوق بگیری (به تفکیک جنس)..... ۳۴
- جدول ۲-۵۴- شاخص متوسط درآمد سالمندان (به تفکیک جنس و نوع درآمد)..... ۳۴
- جدول ۲-۵۵- شاخص درصد سالمندان تحت پوشش بیمه پایه (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی و نوع بیمه)..... ۳۵
- جدول ۲-۵۶- شاخص درصد سالمندان تحت پوشش بیمه تکمیلی (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی)..... ۳۵
- جدول ۲-۵۷- شاخص متوسط سهم اقلام مصرفی از کل سبد مصرفی خانوار سالمند سرپرست (به تفکیک جنس، انواع اقلام مصرفی و گروه‌های سنی)..... ۳۶
- جدول ۲-۵۸- شاخص توزیع نسبی وضعیت مالکیت مسکن سالمندان (به تفکیک جنس و گروه‌های سنی)..... ۳۶
- جدول ۴-۱- امکان‌سنجی اطلاعات ثبتی سالمندی..... ۴۶

فهرست شکل‌ها

شکل ۴-۱ - ساختار مفهومی ثبت و تبادل اطلاعات پرونده الکترونیکی سلامت..... ۵۵

شکل ۴-۲ - فرآیند تبادل و آماده سازی پایگاه ثبت اطلاعات رفاه ایرانیان..... ۵۸

کلیات

۱-۱- مقدمه

ایران همچون سایر کشورهای جهان در چند دهه اخیر تحولات بی‌سابقه‌ای را تجربه کرده است. در کنار کاهش مرگ‌ومیر، افزایش امید زندگی بدو تولد و به‌طورکلی گذار مرگ‌ومیر پس از سال‌های ۱۳۳۵ که با گذار تکنولوژی سلامت شتاب گرفت، تحولات باروری در قالب افزایش باروری در نتیجه تسلط دیدگاه‌های پروناتالیستی بعد از انقلاب اسلامی ایران و سپس کاهش باروری به زیر سطح جانشینی در طول سه دهه خود مهم‌ترین نشانه شگرف بودن تحولات جمعیتی در ایران است. تحولات مهاجرتی در قالب مهاجرت‌های روستا شهری و مهاجرت بین‌المللی (پناهندگان افغانستانی) در کنار باروری و مرگ‌ومیر بر اهمیت تحولات جمعیتی افزوده است. با این‌وجود، اغلب این تحقیقات بر مؤلفه‌های پویایی جمعیت تأکید داشته و به تحولات ساختار جمعیت که مهم‌ترین آن تحولات ساختار سنی است کمتر متمرکز شده‌اند. در کنار اهمیت مطالعه تحولات مؤلفه‌های پویایی جمعیت و تأثیر آن بر متغیرهای سطح کلان اقتصادی و اجتماعی، تمرکز بر نقش تعیین‌کننده تحولات ساختار سنی در بستر گذار ساختار سنی از اهمیت دوجندانی برخوردار است چرا که کانون تأثیر تحولات جمعیتی بر پیامدهای اقتصادی و اجتماعی را بایستی در تحولات ساختار سنی جستجو کرد. اهمیت مطالعه ساختار سنی علاوه بر مشخص نمودن فرصت‌ها و چالش‌های تحولات ساختار سنی، این امکان را برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران فراهم می‌سازد تا مدیریت کارآمد و منسجمی را در مواجهه با چالش‌های تحولات ساختار سنی و بهره‌برداری کافی و وافیه از مزیت‌های تحولات ساختار سنی (سود جمعیتی) به کار گیرند. سالمندی جمعیت یکی از مهم‌ترین پیامدهای گذار ساختار سنی است. به عبارتی، با گذار جمعیت نسل بیش‌زایی مولید به سنین سالمندی (بالای ۶۵ سال) سهم جمعیت سالخورده کشور به‌طور قابل‌توجهی افزایش می‌یابد که از آن تحت عنوان سالمندی جمعیت یاد می‌شود. افزایش سهم جمعیت سالخورده و سالمندی جمعیت به‌طور کلی پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی در پی دارد که مواجهه با آن مستلزم توجه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان اجتماعی